

Batum Sancağı'nın Mufassal Defteri*

Zaza Şaşıkadze**

Gürcü tarihinin ana kaynağı olan “Kartlis Tskhovreba” Batum hakkında çok az bilgi vermekte olup bu bilgiler de XVI. yüzyıla aittir. Vakhushti Bagrationi'nin çalışmalarında ise Batum hakkında sadece coğrafi bilgiler bulunmaktadır.¹ Gürcü kaynaklarında Batum hakkında bilgilerin az olmasından ötürü, Osmanlı tarihi kaynakları bu eksikliği gidermek için çok büyük önemi taşımaktadır. Türkiye arşivlerinde Batum hakkında çok sayıda Osmanlıca kaynak bulunmaktadır. Zengin tarihsel geleneklere sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük miktarda tarihi kaynak ve belge meydana getirilmiştir ve bu seyir uzun bir süre boyunca imparatorluğun bir kısmı olan Batum ve bölgesine de yansımıştır.

Batum tarihinin çeşitli konularını anlatan çok sayıda Osmanlı tarihi belgeleri arasında, en önemli olanlardan biri Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde 122 şifre ile muhafaza edilen “Batum Liva'sının Mufassal Defteri'dir”.² Henüz incelenmediğinden bilim alanında yer almamış olan bu birincil elden kaynaktan korunmuş bilgilerin hem Gürcü tarihi hem de Türk tarihi için büyük önem taşıdığını düşünmekteyiz.

Belge, rika el yazılı 92 sayfadan ibarettir (numaralandırmanın bir sayfası defterin iki sayfasıdır). Ebadı 14x41 cm'dir. Defterde Batum Sancağına ait köyler hakkında bilgiler mevcuttur. Defterin tahliline göre, yazıldığı dönemde Batum Liva'sının günümüzdeki Batum ve çevresindeki köyleri içerdiği ve batıda, Karadeniz kıyısında, Lazistan'da yer aldığı görülmüştür.

Batum'un Osmanlı İmparatorluğu'na itaat ettiği tarih hakkında Gürcü ve Türk tarihçiler aralarında farklı görüşler mevcuttur. Bu konuyu aşağıda kısa bir şekil-

* Bildiri Gürcistan Şota Rustaveli Milli Bilim Vakfı tarafından desteklenen 217624 numaralı proje çerçevesinde sunulmuştur

** Phd Dr., Associated Professor, Şota Rustaveli Batum Devlet Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Batum/GÜRCİSTAN, zazusha01@hotmail.com

1 Batonishvili Vakhuşti, “Agtsera Samefosa Sakartvelosa”, Hazırlayan S. Kaukhçşvili, *Kartlis Tskhovreba IV*, Tbilisi 1973 (Gürcüce).

2 Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Tapu Tahrir Defteri 122.

de açıklamaya çalışacağız. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki; tarihi kaynakların tahlili sonucunda günümüzde ki Batum ve civarının zaman zaman Gurieli itaati altında zaman zaman ise Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında olduğunu görmekteyiz.

Batum ve dolayları, birleşik Gürcü Krallığın parçalanmasından sonra XIV. yüzyılda Gurieli meliklerin idaresine geçmişti. Daha sonra, XV. yüzyılda, Gurieli meliki Kakhaber zamanında, Batum ve civarının, Osmanlılar tarafından işgal edildiğini fakat onların burada tutunamadıklarını görüyoruz. Batum ve civarının 952/1545 yılında tekrar Osmanlı idaresine geçtiği görünüyor.³

XVI.yüzyılın 40'lı yıllarında Saatabago'da⁴ hükümet yönetimini ele geçirmek için mücadeleler başladı. Ölen III. Kvarkvare'nin oğlu Kayhosro/Keykhusrev, İmereti kralı III. Bagrat'ı yenmeye ve babasının kaybettiği atabeylik hükümetini kurtarmaya çalışıyordu. Bu mücadelede Osmanlı hükümeti, Samtskhe'deki hakimiyetini güçlendirmek için Kayhosro'ya destek vermiştir.⁵

1543 yılında, Erzurum beylerbeyi 22 bin askeri ile Gürcistan topraklarına sefere çıkmıştı. İmereti kralı III. Bagrat ve Gurieli ittifak kurarak, Mamirvan'da, Karağak köyünde yapılan savaşta Erzurum Beylerbeyi'ni mağlup ederek onu geri çevirdiler.

III. Bagrat, Osmanlılara karşı yoğun bir şekilde savaşmıştır. Bir yandan da kendi durumunu korumaya çalışarak Saatabago'da Osmanlı siyasetine karşı çıkıyordu. 1544 yılında, Gürcüler saldırılardan biri esnasında Erzurum Beylerbeyi'ni öldürdüler. Bu olayı İbrahim Peçevi de bahsetmiştir, ancak farklı bir tarihi – 1548/9 (H. 955) yılını göstermiştir. Bu tarihlerden birincisinin daha doğru olduğu söylenebilir. Peçevi'nin bahsettiğine göre, Gürcüler birkaç kaleyi ele geçirmişlerdir Aynı yılda, intikam amacıyla, Samtskhe'ye Osmanlı ordusu girerek bazı toprakları fethetmiştir.⁶ Bütün bunlar, Karağak'ta yapılan savaş sonrası yaşanan olaylar olmalıdır.

3 Dindar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s. 258.

4 Saatabago-Edebi Gürcüce "Atabegi Yurdu", Kür boyunca Atskuri/Borcomi boğazından Erzurum'da "Gürcü Boğazı"-na ve Kars-Arpaçayı başlarından İspir-Altı'na değin bütün YukarıKür ve Çoruh boylarını içine alırdı. Başkenti önce Ahıska, sonra Ardanuç idi (Bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1490)*, Ankara, 1998. s. 522).

5 Mikheil Svanidze, *Sakartvelo-Osmaletis Urtiertobebis İstordan XVI-XVII*, Tbilisi 1971, s. 58 (Gürcüce).

6 İbrahim Peçevîs, Tsnobebi Sakartvelosa da kavkasiis Şesakheb, Türkçeden çeviren ve yayınlamaya hazırlayan Sergi Cikia, Tbilisi 1964, s. 27 (Gürcüce).

Sultan, (1547 yılı olmalı) Erzurum ve Diyarbakır beylerbeylerini Saatabago bölgesine tekrar göndermiştir. Kartlis Tskhovreba'da yazıldığına göre: Sultan, Gurieli'ye, Bagrat'a destek verdiği için ötürü kızmıştır. Osmanlı ordusu gemi ve teknelerle Batum'a gelerek kale inşasına başlamışlardır.⁷

Gurieli, orduyu toplayarak Osmanlıları Batum'dan kovmuştur. Osmanlılar, denizden teknelerle geri dönmüşlerdir. O dönemde Çoruh nehri yükselmiş olduğundan Gurieli atlarla oradan geçememiştir. Bunun akabinde de Osmanlılar Gonio'ya varmışlar ve kaleyi güçlendirmeye başlamışlardır. Osmanlılar Gurieli'den, Çaneti yerleşim bölgesini (Doğu Lazistan) alarak kendilerinde tuttular.⁸

O zamanlarda Batum'un yine Gurieli hakimiyetinde olduğu görülmüştür. Kartlis Tskhovreba'da Bagrat'ın kendi erkek kardeşini görüşmek için Batum'u Gurieli'ye gönderdiğinde, Gurieli ve Gurielilerle Batum'da karşılaştığı yazılıdır.⁹

İlk defa Batum'u bir sancak olarak gösteren Osmanlı belgesi, 1549 yılına aittir.¹⁰ Ancak, kaynakların incelenerek analiz edilmesi sonucunda, bu tarihten beri Osmanlı İmparatorluğu ve Gurieli diyarı arasındaki sınır bugünkü Batum'a yakın, Çoruh nehriydi. Tarihçilerin sıkça Batum olarak adlandırdığı Gonio kalesi, o dönemde bugünkü Batum şehrinde daha büyük yerleşim yeri idi.¹¹ Osmanlı tarihçi ve bazı Avrupalı misyonerlerin yazdığı bilgilere göre, Batum XVII. yüzyıl başlangıcında Gurieli hakimiyeti altındaydı. Yazarların Batum olarak hangi toprakları düşündükleri, genellikle belirsizdir.¹² Evliya Çelebi'nin Trabzon Beylerbeyliği'nde iki ayrı Batum'u yani yukarı ve aşağı Batum'u anlatması, Batum lokasyonu için dikkate alınmalıdır. Kâtip Çelebi, bu konuyla ilgili olarak farklı bilgileri karıştırmıştır, ancak bir bölümde Batum'un Gurieli hakimiyeti altında olduğunu vurgulamıştır.¹³ Evliya Çelebi'nin bahsetmiş olduğu yukarı Batum, bizim tahminimize göre günümüzde ki, Ortabatumi Beldesi olarak geçen yer olmalıdır. Çünkü bunu

7 Kartlis Tskhovreba, C II, Elyazılara göre metni yayınlamaya haz. S. Kaukçişvili, Tbilisi 159, s. 360 (Gürcüce).

8 Kartlis Tskhovreba, C II, s. 360.

9 Kartlis Tskhovreba, C II, s. 360.

10 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Kepeci Tasnifi, Ruznamçe Defteri 209:36; Aydın, *age*, s. 71.

11 1830'lı yıllarda, Sultan II. Mahmud döneminde yapılan tahrir defterlerine göre, Bugünkü Batum'da daha az yerleşim yeri olduğu ve içinde sadece 200'e yakın erkek nüfusun yaşadığı anlaşılmıştır, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Nüfus Defteri (NFS.d 01170).

12 Katib Çelebis, Tsnobebi Sakartvelosa da Kavkasiis Şesakheb, Türkçeden çeviren ve yayına hazırlayan Giuli Alasania, Tbilisi 2013, s. 42-43 (Gürcüce).

13 Aydın, *age*, s. 41.

düşünmemizin sebeplerinden biri; 1835 tarihli nüfus-tahrir defterine göre, şimdi şehir merkezi olan o dönem ise Karye-i Liman olarak geçen bölge yaklaşık 200 kişi¹⁴, Orta Batum ve köyleri ise çok daha kalabalıktı.¹⁵

1545-1549 yılları arasında Trabzon sancakbeyi olarak görev yapan Bıyıklı Mehmed Paşa-oğlu Mustafa Paşa Gonio/Gönye kalesini bir şekilde tamir ettirmiştir.¹⁶ Bu sürede Batum'un da sancak itibar olunarak Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlandığı anlaşılıyor, fakat bunun kesin tarihi belli değildir. Dünder Aydın 1549 tarihli ruus kaydında adı geçen sabıka Batum Beyi Emir Beyi Batum'un ilk sancakbeyi olarak saymaktadır.¹⁷ 15 Aralık 1549 tarihinde Erzurum Tımarları Defterdarı Süleyh Bey Batum Sancağına tayin edilmiştir.¹⁸ Batum sancakbeyleri Gonio/Gönye kalesinde oturmakta idiler.¹⁹

Teşekkülünden sonra Batum Sancağı'nın tahrir edildiği muhakkak olmakla beraber, bu tahririn ne zaman yapıldığı ve tahrir neticesinde tanzim edilen defter tespit edilememektedir. Daha sonra, 11 Aralık 1564 tarihli divan kalemi kaydında, Batum Sancağı'nın müceddeden kitabet olduğu belirtilmiştir.²⁰

1564 yılında Batum Gürcü beylerinden Rostom Gurieli tarafından zapt edilmiş ve çok zaman geçmeden burası tekrar Osmanlı idaresine katılmıştır. Daha sonra Batum 1578 İran harpleri sırasında Erzurum Beylerbeyliğinden ayrılarak müstakil bir beylerbeylik olmuştur.²¹

1479 yılında, Kürtün ve Torul bölgesinin fethedilmesinden sonra Trabzon sancağının sınırlarında 1554 yılına kadar önemli ölçüde bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır. Batum sancağı kurulduktan sonra, XVI. asrın ikinci yarısında Gönye/Gonio nahiyesi, Atina, Hemşin ve Arhova kazalarının adı geçen sancağa bağlanmasıyla, Trabzon sancağının doğu sınırının Mapavri kazasına, yani bugünkü Çayeli ilçesine kadar gerilediği görünmektedir.²²

14 BOA, NFS.d 01170, s. 206.

15 BOA, NFS.d 01170, s. 220-225.

16 BOA, KKT. RD. 209 s. 78, 80 ve 154; Aydın, *age*, s. 258.

17 Aydın, *age*, s. 258.

18 BOA. MD. II., s. 138; BOA, Maliye 17879, s. I; Aydın, *age*, s. 258.

19 BOA, KKT. RD. 209 s. 141; Aydın, *age*, s. 259.

20 Aydın, *age*, s. 259.

21 Aydın, *age*, s. 259.

22 Bostan, *age*, s. 48.

28 Zilkade 963 (3 Ekim 1556) tarihli bir mühimme kaydında Trabzon sancağının doğu sınırı ile ilgili açıklamaya göre: “*Feth-i Hakani'den berú, Çoruh suyundan berúsu Trabzon sancağıdır..*”²³ bu bilgiye göre, yukarıda ki tarihte Batım'un Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının dışında olduğunu görüyoruz.

1582 yılında ise; Sultan 3. Murat, ülkenin eyalet ve livalarını yeniden düzenlerken Trabzon ile Batım Lazistan Sancağı birleştirilip Trabzon-Batım Eyaletini kurarak, Batım imar ve ihya edildi. Eyaletin merkezi Trabzon olup, beylerbeyi Trabzon'da oturuyordu.²⁴

Kaynakların incelenmesiyle beraber, Gürcü tarihçiler V. İaşvili ve K. Chkhataria Batım'un Osmanlı itaat altına 1703 yılında geçtiği konusunda hem fikir olmuşlardır.²⁵

Bu bakımdan, çok önemli bilgileri içeren Batım Tahrir Defteri çok ilginçtir. Tahrir defterleri birincil elden kaynak olup içindeki bilgiler en güvenilir bilgilerdir.

Defterin B sayfasında, Batım ve çevresindeki köyler hakkında ilginç bilgileri içeren Eylül 1704 tarihli geniş bir dipnot metni bulunmaktadır. Metin incelemesi sonucunda, Batım'un Osmanlı himayesine yeni girmiş olduğu anlaşılmıştır. İçinde, söz konusu bölgenin son döneme kadar Gurieli krallığı içerisinde olduğu açıklanmıştır. Bu belge/bilgi, Batım şehrinin Osmanlı İmparatorluğu himayesine girdiği tarihi tespit etmek için çok önemlidir, çünkü yukarıda bahsettiğimiz gibi, Batım'un Osmanlı İmparatorluğu himayesine girdiği tarih hakkında literatürde çeşitli görüşler vardır. Bir görüş, Batım'un Osmanlı himayesine XVI. yüzyılın ortalarında girdiğini, diğer görüş ise Batım'un Osmanlı himayesine 1703 yılında girdiğini düşünmektedir. Bu metnin ikinci düşünceyi güçlendirdiğini düşünüyoruz.

Genellikle, Tapu Tahrir Defterleri Osmanlı İmparatorluğun belli bir topraklarda cereyan eden vakalarını incelemek açısından da en önemli kaynaklardır. Vergi toplama amacıyla düzenlenmiş olan bu belgeler çeşitli bölgelerin demografik, etnik, dini, sosyoekonomik, siyasi, kültür ilişkileri ve saire konuları incelemek için çok zengin ve farklı açılarıyla ilgeçkici bilgilerini içermektedir. Bu tip defterlerde korunmuş olan bilgiler güvenilir ve şüphesizdir, çünkü belgeler yerinde çalışan

23 Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002, s. 48.

24 Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi Fetihden Kuruluşa Kadar*, (ikinci baskı), Trabzon 2013, s. 64.

25 Vukol İaşvili, *Açara Osmalta Batonobis Periodı, Batımı 1948*, s. 21 (Gürcüce); Çkhatarişvili K., Sakartvelos Sagareo Urtiertobata İstoriidan (XVIII saukunis Pirveli Meotkhedi), “Sakartvelos Peodaluri Khanis İstoriis Sakitkhebi”, *Tbilisi* 1972, s. 60 (Gürcüce).

devlet memurları tarafından herhangi bilgiyi doğruladıktan sonra düzenlenmiştir. Bütün bunları dikkate alarak Batum Tahrir Defteri XVII yy.'ın sonu ve XVIII yy.'ın başlangıç yılların Batum ve bölgesi tarihini araştırmak için paha biçilmez kaynaklarındandır. Bütün bunlardan dolayı bu dokümanların incelemesi, tahlili ve bilimsel dolaşımda getirmek hem Türk hem de Gürcü tarihi ve literatürü için önemli ve faydalı olacaktır.²⁶

Defterin ilk sayfasında Batum ve çevresindeki 14 köy kayıta alınmıştır. En baştaki yazıya göre bu köyler son zamanlarına kadar Guriyel memleketine ait olduğundan haric ez-defter kayıt edilmiştir ve 22 Eylül 1704 tarihli bir fermanla yeniden zabt edilmiş ve defterhane-i Amire tarafından kayda alınmıştır: “Sûret-i defter-i maktû‘ât-ı mahsûlât-ı kurâ-i mezkûrîntâbi‘-i memleket-i Güril der-nâhiye-i nefsi Batum der-livâ-i mezkûr ki hâric ez-defter bûde ve cânib-i be-ma‘rifetihivezîr-i mükerrerem Halil vâli-i Erzurum müceddedentahrîr-şodeber-müceb-i defter-i memhûrtahrîr ve arz-ı vezîr-i müşârun-ileyh ve telhîs ve fermân-ı âli fi 22 Ca. sene 1116 ki an-cânib-i mîrîzabt ve müceddeden be-Defterhâne-i Âmire kayd ve sûret-dâdefermûde”.

Yazının altında köylerin toplam geliri, 384.5 guruş-ı esedî 1 rub’ 28 akçe gösterilmiştir, yanında Batum limanının çevresinde balık tutma ve Çoruh nehrinde Ücret-i kayıkvergileri, senelik 36 guruş-ı esedî ve 10 guruş-ı esedî kaydedilmiştir.

Devamında yukarıda zikredilmiş olan 14 köy sayılmıştır: Anarta (?), Akhalşeni, Samebis Gverdi, Korolissu (Korolistaskali), Korolistavi, Agara, Kapreşuli (Kapreşumi), Makhincauri, Erge, Coço, Khelvaçauri, Kibe, Kapnistavi ve Osanauri. Adı geçen köyler günümüzde de aynı isimleri taşımaktadırlar ve Batum şehrinin etrafında bulunmaktadırlar. Aynı zamanda köylerden alınan vergiler ve onların

26 Osmanlı devletinin değişik bölgelerinde düzenlenmiş bazı Tapu Tahrir Defteri Osmanlı Türkçesi’nden Gürcüceye çevrilip yayınlanmıştır. Bunlar şunlardır: 1595 tarihli “Gürcistan Vilayetinin Mufassal Defteri”, Türkçe metni yayını, Gürcüce çeviri ve yorumlar Sergi Cikia tarafından yapılmıştır, Tbilisi 1947, 1051, 1058 (3 cilt); 1694-1732 tarihli “Çıldır Eyaletinin Caba Defteri”, Gürcüce çeviri ile Türkçe metin yayını Tsisana Abuladze tarafında hazırlanmıştır, araştırma ve tahlil Mikheil Svanidze, Tbilisi 1979; “1728 tarihli Tiflis Vilayetinin Mufassal Defteri”, Gürcüce çeviri ile Osmanlıca metin, giriş, araştırma ve kopyalar yayınlamak için Sergi Cikia ve Nodar Şengelia tarafından hazırlanmıştır, Tbilisi 2009; “Acarı Liva’sının Mufassal ve Caba Defterleri”, Gürcüce çeviri ile Osmanlıca metin, araştırma, yorumlar ve kopyalar yayınlamaya Zaza Şaşıkadze ve Mirian Makharadze tarafından hazırlanmıştır, Tbilisi 2011; “Osmanlı İmparatorluğunda Ardanuç XVI-XVII yy.” 1595 tarihli “Ardanuç Liva’sının Mufassal Defteri” ile beraber Zaza Şaşıkadze tarafından yayınlanmıştır, Tbilisi 2017; 1573/4 tarihli “Gürcistan Vilayetinin Mufassal Defteri”, Gürcüce çeviri ile Osmanlıca metin, giriş, yorumlar ve kopyalar yayınlamaya Nodar Şengelia tarafından hazırlanmıştır, Tbilisi 2015.

miktarı gösterilmiştir. Adı geçen köylerde iyi gelişmiş köylü işletmelerine rağmen defterde sadece beş tür vergi ile karşılaşırız. Bu vergiler Mast (yoğurt), Lazud (mısır), Şıra (üzüm suyu), Resm-i kovan, Bâdhavâ ve resm-i arûsâne vergileridir. Takdim ettiğimiz belgeye göre, XVIII. yüzyılın başlangıcında Batum Livası sınırları, Atina (bugünkü Pazar) dahil olmak üzere, Batum çevresinden Karadeniz kıyısında Batıya doğru yayılmıştır.²⁷

Tekrardan belirtmek gerekir ki: günümüzdeki şehrin dışında ve yukarıda saymış olduğumuz 14 köyün dışında defterin kayıtlı olduğu tarihte Batum Sancağı ayrıca üç Nahiye daha (Atina, Arhova ve Hemşin) içermektedir. Bu belgenin 1-42 sayfaları arasında Atina Nahiyesi tahrir edilmiştir. İlk sayfada köylerin fihristi verilmiştir. Belli oluyor ki; Atina Nahiyesi'nde toplam 70 yerleşim alanı bulunmaktaydı. Bu yerleşim alanı 3271 haneden oluşmaktaydı.

Bu belgelerde geçen hane sayısı nüfus hakkında gerçekçi bilgiler edinmemize yardımcı olmaktadır. Benzer durumlarda bilim adamları tarafından kullanılan "nüfus hesaplama yöntemine" göre hane sayısı 5.5 – 6 ile çarpılmaktadır.²⁸ Bundan dolayı, XVIII. asrın ilk yıllarında Atina nahiyesinin 70 yerleşim alanında yaklaşık 20.000 kişi oturmaktaydı. Belirtmeliyiz ki; o dönemde hane sayısı daha fazla olmalıdır. Çünkü yine de o bölgenin XIX. Asrın 30'lu yıllarının nüfus tahririnde hânede ortalama sayısı altıdan fazladır. Deftere göre Atina nahiyesinin beş köyünde nüfus bulunmamaktadır.

Ahalinin dini durumunu belirlemek için en iyi gösterge onun üzerinde yazılan vergilerdir. İспенç vergisinin sadece gayrimüslimler tarafından ödenmesi bilinmektedir. Aynı muhteviyatı içeren vergiyi Müslümanlar ise mücerred ve bennak resmi olarak ödemektedirler.

Batum Tahrir Defterinin tahliline göre ispenç vergisinin Atina nahiyesinin nüfusunun çok küçük kısmı, sadece 124 hane bu ise nahiye nüfusunun yüzde 3,7'sidir (Genel olarak söylenmelidir ki hane sayısını ve onlara yazılan vergilerini karşıla-

27 Osmanlı İmparatorluğunda zaman zaman idari reformlardan dolayı bazı sancaklar gibi Batum sancağının da sınırları değişiyormuş görünüyor. Örneğin, 1835 tarihlinüfus defterine göre Batum Sancağı Batum ve etraflarından Çoruh nehrine doğru güneyeyayınlanıp günümüzdeki Borçka İlçesinin topraklarını da içermektedir (BOA, NFS.d 01170).

28 Türk Tarih literatüründe bu konuda genel kabul Ömer Lütfü Barkan'ın yaptığı araştırmalar neticesinde şekillenmiştir. Ancak bu rakam, bölgeden bölgeye 3 ila 7 ile çarpılabildiği gibi değişebilmektedir. Bu konu hakkında daha teferruatlı bilgiler için bkz. Ömer Lütfü Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1951, s. 1-26; Nejat Göyünc, "Hâne Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, XXXII, İstanbul, 1979, s. 331-348.

tırdığımızda defterde sık sık hataları görüyoruz, bazen hane sayısı ve vergi miktarları birbirlerine denk gelmiyor. Fakat yanlışlar o kadar az ve önemsizdir ki genel durumun algılanmasına engellemez).

Arhova/Arhavi nahiyesinde bu konuda nispeten farklı bir durumla karşılaşyoruz. Arhova/Arhavi nahiyesinin diğer ismi Laz olarak geçmektedir.²⁹ Bu nahiyenin tahriri defterde 43-78 sayfaları arasındadır. Nahiyede toplam 76 yerleşim alanında 2945 hane yaşamaktadır. Yukarıdaki yöntemi göz önünde bulundurarak, nahiyede yaklaşık 18 bin kişinin yaşadığını söylenebilir. Hanelerden 1468'i işpenç resmi ödemektedir. Yani Arhova/Arhavi ahalisinin yaklaşık yüzde 50'sinin gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır.

Hemşin nahiyesine gelince, burada kaydedilen 32 köy 1240 haneden oluşmaktadır, yani nüfus sayısı yaklaşık 7500 kişidir. Malesef defterde Hemşin nahiyesinin sadece hane sayısı verilmiş ve vergiler hakkında bir şey söylenmemiştir. Bundan dolayı incelediğimiz belgeye göre Hemşin nahiyesindeki nüfusun dini durumunu anlamak zor.

Bölgenin sosyo-ekonomik resmini görmek için defterde kaydedilen vergiler büyük önem taşımaktadır. İşpenç, bennak ve mücerred vergileriyle beraber kaynakta Niyâb (Kadılık) vergisi, Öşr-i kabluca, Öşr-i erzen, Öşr-i şıra, Öşr-i kendir, Öşr-i meyve, Öşr-i ceviz, Öşr-i bostân, Resm-i tapu-yı zemîn, Resm-i küvâre, Resm-i hamr, Resm-i hınzır, Âdet-i ağnâm, Resm-i yuva-yı bâz, Nısf bâdhavâ ve arûsiye v.s. vergilerle karşılaşyoruz.

Bu kez biz Batum Sancağının Mufassal Defteri üzerinde bir tarihi kaynak olarak genel bilgilerini sunup içindeki bugüne kadar bilinmeyen gerçeklerin ne derecede önemli olduğuna dikkat çekmiştik. Gelecekte dokümanın detaylı incelemesi yayınlaması bilimsel çevresi için çok yararlı olacağını düşünmekteyiz. Yeni bilgiler bölgenin tarihinde hala mevcut olan birçok soruya cevap verecektir. Defterin verilerini bilimsel hale getirmek, Batum ve bölgesi tarihi üzerinde yukarıda da söylediğimiz Gürcü tarihi literatüründeki boşlukları bir dereceye kadara dolduracaktır. Tarihi kaynak olarak bu defter Osmanlı tarihi için de büyük bir önem taşımaktadır.

29 Tapu Tahrir Defteri 122, s. 44

Kaynaklar

- Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Tapu Tahrir Defteri 122.
- Aydın, Dindar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme devri (1535-1566)*, Ankara 1998.
- Barkan, Ömer Lütfü, "Tarihi Demografi Araştırmaları", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1951, s. 1-26.
- Batonishvili Vakhuşti, "Agtsera Samefosa Sakartvelosa", Hazırlayan S.Khaukçişvili, *Kartlis Tskhovreba IV*, Tbilisi 1973 (Gürcüce).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci Tasnifi, Ruznamçe Defteri 209.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Nüfus Defteri, NFS.d 01170.
- Bostan, Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002.
- Çkhataraişvili K., Sakartvelos Sagareo Urtiertobata İstoriidan (XVIII saukunis Pirveli Meotkhedi), "Sakartvelos Peodaluri Khanis İstoriis Sakitkhebi", Tbilisi 1072 (Gürcüce).
- Goloğlu, Mahmut, *Trabzon Tarihi Fetihten Kuruluşu Kadar*, (ikinci baskı), Trabzon 2013.
- Göyünç, Nejat, "Hâne Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, XXXII, İstanbul, 1979, s. 331-348.
- İbrahim Peçevis, *Tsnobebi Sakartvelosa da kavkasüs Şesakheb*, Türkçeden çeviren ve yayınlamaya hazırlayan Sergi Cikia, Tbilisi 1964, s. 27 (Gürcüce).
- Katib Çelebis, *Tsnobebi Sakartvelosa da Kavkasüs Şesakheb*, Türkçeden çeviren ve yayınlamaya hazırlayan GiuliAlasania, Tbilisi 2013 (Gürcüce).
- KartlisTskhovreba, C II, Elyazılara göre metni yayınlamaya Hazırlayan S. Kaukhçişvili, Tbilisi 1959, (Gürcüce).
- Kırzioğlu M. Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1490)*, Ankara, 1998.
- Svanidze, Mikheil, Sakartvelo-Osmaletis Urtiertobebis İstoriidan XVI-XVII, Tbilisi 1971, s. 58 (Gürcüce).
- Vukoiİaşvili, Açara Osmalta Batonobis Periodşi, Batumi 1948 (Gürcüce).
- Çkhataraişvili K., Sakartvelos Sagareo Urtiertobata İstoriidan (XVIII saukunis Pirveli Meotkhedi), "Sakartvelos Peodaluri Khanis İstoriis Sakitkhebi", Tbilisi 1972, s. 60 (Gürcüce).

